

## ՓԱՐՊԻԻ ԽՈՍՎԱԾՔԸ<sup>1</sup>

ԿԱՏՎԱԼՅԱՆ ՎԻԿՏՈՐ

Բանասիրական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ,  
ՀՀ ԳԱԱ Հր. Աճառյանի անվան լեզվի ինստիտուտի տնօրեն,

ԳՊՀ պրոֆեսոր

e-mail: viktorkatvalyan@mail.ru

**Փարպիի խոսվածքը այժմ էլ ներկայանում է իբրև Արարատյան բարբառի հիմնական հատկանիշները հարազատորեն պահպանած բարբառային միավոր, որը բնութագրվում է իր յուրահատկություններով, ինչպես նաև բարբառի այլ խոսվածքների հետ ընդհանրություններով ու տարբերություններով:**

**Բանալի բառեր<sup>2</sup>** խոսվածք, բարբառ, հայոց լեզու, երկբարբառային հնչյուն, շնչեղ ծայնեղ, հոլովում, որոշիչ հոդ, անձնական դերանուն, անորոշ դերբայ, ածանց:

Փարպիի խոսվածքը որոշակի հետաքրքրություն է ներկայացնում հայ բարբառագիտության համար, հատկապես երբ նկատի ենք ունենում Ա. Ղարիբյանի դիտարկումները դրա վերաբերյալ: Նախ, բարբառագետը նկատում է, որ Արարատյան կամ Երևանի բարբառի հետքերը գտնում ենք հին աղբյուրների մեջ՝ սկսած 5-րդ դարից, և առաջինը դրանցից Ղազար Փարպեցին է<sup>3</sup>, ապա նշում է, որ «Արարատյան բարբառով մաքուր խոսվածք կարելի է գտնել Փարպի գյուղում, Հոկտեմբերյանի շրջանի գյուղերում»<sup>4</sup>: Մինչդեռ Երևանի խոսվածքը մեծապես ազդվել է գրական լեզվից և «մահանալու վրա է», իսկ մյուս խոսվածքները կա՛մ որոշ տարբերություններ ունեն Երևանի բարբառից, կամ էլ իրենց վրա կրել են հայերենի այլ բարբառների ազդեցությունը<sup>5</sup>: Ընդհանրապես, Ա. Ղարիբյանը իրավացիորեն նկատել է, որ ամեն մի բարբառին պատկանող տեղական խոսվածքները խոշոր տարբերություններ ունեն միմյանցից, և, օրինակ, միևնույն Արարատյան բարբառին պատկանող Աշտարակի և Փարպու խոսվածքների միջև տարբերություններ կան<sup>6</sup>: Ճիշտ է, Փարպիի խոսվածքով ընդարձակ նմուշ է բերված Ա. Ղարիբյանի աշխատության մեջ<sup>6</sup>, այս խոսվածքի վերաբերյալ տարբեր առիթներով վկայություններ է բերում Ռ.Մար-

<sup>1</sup> Հետազոտությունն իրականացվել է ՀՀ ԿԳՄԱՆ գիտության կոմիտեի ֆինանսավորմամբ՝ 18T - 68302 ծածկագրով գիտական թեմայի շրջանակներում:

<sup>2</sup> Ա. Ղարիբյան, Հայ բարբառագիտություն, 1953, էջ 218:

<sup>3</sup> Նշվ. աշխ., էջ 220:

<sup>4</sup> Տե՛ս նույն տեղում:

<sup>5</sup> Տե՛ս նշվ. աշխ., էջ 86:

<sup>6</sup> Նշվ. աշխ., էջ 228-229:

կոսյանը<sup>1</sup>, «Աշտարակի խոսվածքը» անավարտ աշխատանքում<sup>2</sup> ժամանակին Փարպիի խոսվածքի օրինակներ է բերել և Աշտարակի խոսվածքի հետ համեմատություններ կատարել Գ.Ղափանցյանը, սակայն Փարպիի խոսվածքը առանձին ուսումնասիրության առարկա չի դարձել: Խոսվածքի հատկանիշներն արձանագրված են 1977թ. Հայերենի բարբառագիտական ատլասի նյութերի հավաքման ծրագրով լրացված թիվ 9 տետրում<sup>3</sup>: Այստեղ նշվում է, որ Փարպիի բնակիչները բնիկներ են, և բնակավայրը լեզվական տեսակետից համասեռ պատկեր է ներկայացնում, իսկ խոսվածքը ընդհանուր հայերենի զարգացման օրինաչափությունների շրջանակներում ձևավորվել է իր սեփական ներքին օրենքների հիման վրա: Մեր օրերում շուրջ 2400 բնակիչ ունեցող գյուղի լեզվական ընդհանուր բնութագիրը ճշտելու նպատակով բարբառագիտական հետազոտություն ենք անցկացրել բնակավայրում, կատարել անհրաժեշտ գրանցումներ և գրառումներ:

Այս աշխատանքում նպատակ ունենք ներկայացնելու Փարպիի խոսվածքը՝ օգտագործելով ՀԲԱ ծրագրով գրանցված նյութերը և մեր ձեռք բերած տվյալները:

Արարատյան բարբառի այս խոսվածքը (ի տարբերություն Աշտարակի խոսվածքի, որն ունի երկբարբառային *ո՝ ու՛* արտասանությամբ<sup>4</sup>), չունի երկբարբառային հնչյուններ, հատկապես արևմտյան բարբառներին հատուկ *ե,ո* երկբարբառայինների դիմաց այստեղ առկա են պարզ *է*, օ ձայնավորներ, ինչպես՝ խընձօր, կօղմ, տէղ, կէխտ: Միավանկ բառերի սկզբի հինհայերենյան *ո-ի* դիմաց խոսվածքն ունի վօ (վօխ, վօջ/վօնջ, վօռփ), իսկ *ե-ի* դիմաց՝ յէ (յէգ, յէս, յէփ, յէրք): Ու>վօ անցում առկա է նաև երկվանկ բառերի սկզբում, ինչպես՝ վօջխար, վօջիլ, վօսկի, վօթփ, բայց արձանագրվել են նաև օռնալ (ոռնալ), արօծ (որոծ) ձևերը: Երկվանկ ու բազմավանկ բառերի սկզբի նախնական *ե-ի* դիմաց ավելի հաճախ հանդիպում է *է* (էրագ, էրէս, էրկաթ, էրկանք, էրկու, էփէլ, էրինջ, էրէվալ), բայց հանդիպում են նաև այլ ձևեր, ինչպես՝ յերգինք, յերգիր, յերգար, իրէք և այլն: Բազմավանկ բառերի միջնավանկի ձայնավորը խոսվածքում սովորաբար պահպանվում է (ինչպես՝ ամաչկօտ, գօղանալ, արդասունք, սօվօրէլ, ախպէրտինք), բաղադրություններում հնչյունափոխվում են շեշտազրկված *ի, ու* ձայնավորները, ինչպես՝ տանդրգի (տանտիկին), աչօղըթուն: Որոշ դեպքերում դից առաջ առկա է բառասկզբի ձայնավորի անկում, ինչպես՝ *ղըրգէլ* (ուղարկել), *ղունգ* (եղունգ), *ղուղ* (ուղեղ), *ըղօղթ* (ուղղորդ): Բառավերջի *ա* ձայնավորը

<sup>1</sup>Տե՛ս Ռ.Մարկոսյան, Արարատյան բարբառ, Ե., 1989:

<sup>2</sup> Տե՛ս Դ.Капанця, Историко-лингвистические работы (том II, Е., 1975) գրքում՝ Рукопись, Аштаракский говор, էջ 430-540:

<sup>3</sup>ՀՀ ԳԱԱ Հ.Աճառյանի անվան լեզվի ինստիտուտի բարբառագիտության բաժինը անցած դարի վերջին քառորդում Հայերենի բարբառագիտական ատլասի նյութերի հավաքման ծրագրով /Ե., 1977թ./ գրանցել է բարբառախոս շուրջ հինգ հարյուր վայրերի լեզվական հատկանիշներ: Փարպին եղել է նման հետազոտության ենթարկված առաջին բնակավայրերից մեկը: Ծրագիրը մասնագետ բարբառագետների ղեկավարությամբ լրացրել է բնիկ փարպեցի Հովհաննես Հովհաննիսյանը, որ եղել է մանկավարժական ինստիտուտի պատմալեզվագրական ֆակուլտետի շրջանավարտ:

<sup>4</sup> Տե՛ս Ա.Ղարիբյան, նշվ. աշխ., էջ 220:

ավելացող մասնիկից առաջ դառնում է *է*, ինչպես՝ *էրէխա>էրէխէք*, *գաթա>գաթէք*: Փարպիի խոսվածքում *ոյ*, *իւ* երկբարբառների դիմաց առկա է *ի* պարզ ձայնավոր, ինչպես՝ *քիր* (քոյր), *լիս* (լոյս), *ծ'ին* (ծին), *ալիր* (ալիւր), սակայն *ուփին* ածանցում ունենք *ու* ձայնավոր՝ *ախպէրըթուն*, *աչօղըթուն*:

ՀԲԱ ծրագրով արված գրանցումները Փարպիի խոսվածքում շնչեղ ձայնեղների առկայություն չեն փաստում: Մենք արձանագրել ենք դրանց գործածություն բառասկզբում (բ'երէլ, գ'էդ, գ'ըռդնակ, գ'արունք, դ'ար ու դ'աշտ, գ'էլ, գ'էդ, ճ'ին), սակայն շատ դեպքերում այդ դիրքում հնչում են նաև պարզ ձայնեղներ, ինչպես՝ գըրէլ, գիրք, բըռնէլ, դահիճ, գընալ և այլն: Շնչեղ ձայնեղ բաղաձայններ արձանագրված են նաև Ա.Ղարիբյանի բերած նմուշում: Բառամիջում ու բառավերջում ձայնեղ հպականների ու հպաշփականների դիմաց հանդես են գալիս շնչեղ խուլեր (հաքնէլ, էքուց, խափէլ, մէշ, վօշիկ, օց, առշ, բառց, փօռցանք), նույն դիրքերում խուլերի դիմաց երբեմն առկա են ձայնեղներ (աբրուստ, ախկաղըթուն, ծօրծօրագ, իրիգուն, գ'էդին, գ'ըռդնակ, հընդրէլ, ընգէր): Մենք Փարպիի խոսվածքում քմայնացած հետնալեզվային պայթականներ չենք արձանագրել, սակայն Ա.Ղարիբյանի բերած նմուշում նման հնչյուններ արձանագրված են առաջին շարքի ձայնավորներից առաջ, ինչպես՝ գ'եղըմը, ահաքին, կ'էնըմ: Ի տարբերություն Աշտարակի խոսվածքի, որտեղ հետնալեզվային քմայնացած պայթականները հաճախ վերածվում են հպաշփականների<sup>2</sup> Փարպին նման իրողություններ չունի: Բաղաձայնախորդ դիրքում հպաշփականները հաճախ վերածվում են շփականի, ինչպես՝ աշկ, ամաշկօտ, իշնէլ, կօշկէլ, մէշկ, ծասկէլ, լըվասկ: ՀԲԱ ծրագրով արված գրանցումներում *յրն* բաղաձայնական խմբի դիմաց փաստվել է *նն* (մաննօց, մըննէլ, մաններ, վօններ), նման օրինակներ կան նաև Ա.Ղարիբյանի նմուշում (մըննըմ ա, վօնները)<sup>3</sup>, սակայն մենք հնչյունափոխական այդ իրողությունը չենք արձանագրել (մաղներ, վօղնաման, մըղնէլ): Արարատյան բարբառում տարածված՝ միավանկ բառերի սկզբում ո-ից առաջ ֆ-ի առկայության հատկանիշը հատուկ է նաև Փարպիի խոսվածքին (ֆօղ, ֆօր, ֆօրթ, ֆօքի, ինքնաֆօղէք), այդպես նաև՝ բառասկզբի խ-ի դիմաց տարնմանական հ-ի դրսևորման հատկանիշը (հաղալ, հէխտէլ, հալօղ): Միջձայնավորական դիրքում ս-ի դիմաց *հ* է հանդես գալիս *յրեսնէլ* բայի ձևերում, ինչպես՝ տէհէլ էմ, տէհա: Փարպիի խոսվածքում բառասկզբում ձայնավորից առաջ հազագի հավելումը քիչ է հանդիպում (հալիփօր, հարփէլ, հընդրէլ, հէսա)<sup>4</sup>: Օտար բառերի սկզբում կարող է հանդես գալ *ղ* շփականը, ինչպես՝ ղագ, ղալմաղալ, ղարիբ, ղավըմա:

Փարպիի խոսվածքում իրենց կայուն արտահայտությունն ունեն նաև Արարատյան բարբառի քերականական հիմնական հատկանիշները: Հայերենի համար ընդհանուր

<sup>1</sup>Տե՛ս Ա.Ղարիբյան, նշվ. աշխ., էջ 228:

<sup>2</sup>Տե՛ս նշվ. աշխ., էջ 221:

<sup>3</sup>Տե՛ս նույն տեղում:

<sup>4</sup>Ա.Ղարիբյանի նմուշում նման օրինակներ չկան:

եր, ներ հոգնակերտներից բացի՝ խոսվածքում արձանագրել ենք նաև *p* (գաթեք), *էք* (ախչգեք), *անիք* (կընանիք, ձիյանիք), *անք* (ձիյանք), *տինք* (ախպերտինք, քըվորտինք, տեքըրտինք) հոգնակերտների առկայությունը: Խոսվածքում Ո ներքին հոլովման ընդգրկումը ավելի լայն է. անէր > անօր, ընգէր > ընգօր, կէսուր > կէսօր, քիր > քըվօր, հօքիր > հօքօր, մօքիր > մօքօր: Հուգահեռաբար դրսևորվում է նաև Ոջ հոլովում, ինչպես՝ ընգէրօջ, անէրօջ, տիրօջ: Հատուկ տեղանունները կարող են ենթարկվել նաև Ա արտաքին հոլովման<sup>1</sup>, ինչպես՝ Էրէվանա, Աշտարագա, Սէվանա: Բացառական հոլովը խոսվածքում ունենում է g-ով վերջավորություն (գինուց, արէվից), ներգոյականը՝ ըմ վերջավորություն (աշխարըմ, գէղըմ): Որոշիչ հոդը, ինչպես արևելյան բոլոր բարբառներում, դիտարկվող խոսվածքում ևս ունի արտահայտության երկու ձև՝ *ը* և *ն* (գիրքը, Կարօն), ընդ որում՝ որոշիչ հոդ ստանում են նաև բացառական, գործիական ու ներգոյական հոլովները (տեղիցը, գէղիցը, ճամփօվը, կալըմը, տընըմը): Անորոշ հոդը նախադաս է (մի մառթ, մի կընիգ): Անձնական դերանվան տրական հոլովի ձևերը *ի* հավելված չունեն (ինձ, քէգ, մէգ, ծէգ), արձանագրել ենք սրանց բացառականի՝ *ց* չունեցող ձևեր, ինչպես՝ ինձանի, քէգանի, ընդըրանի և այլն<sup>2</sup>: Ցուցական դերանունները եռաշարք են (էս, էտ, էն, սա, դա, նա), հարցական ու/դերանունն ունի *օվ* արտասանություն:

Փարպիի խոսվածքում անորոշ դերբայը *ալ*, *ել* վերջավորություններից բացի ունենում է նաև *իլ* վերջավորություն՝ *գըրիլ*, *բէրիլ*, *յէրքիլ*: Բայի ներկա ժամանակաձևը կազմվում է անկատար դերբայով, որն ունի ըմ վերջավորություն (սիրըմ էմ, մընըմ էս): *Գալ*, *լալ*, *տալ* բայերի անկատարի ձևերն են՝ *գալիս*, *լալիս*, *տալիս*, որոնք օժանդակ բային հաջորդելիս կորցնում են *ս*-ն (չէմ գալի): Վաղակատար դերբայն ունի *էլ* վերջավորություն (գըրէլ), օժանդակ բային հաջորդելիս *է*-ն ընկնում է (յէս էմ գըրէլ): Հարակատար դերբայն ունի *ած* վերջավորություն (քընած, թըխած, նըշանված): Ժխտական դերբայի ձևերը համընկնում են գրական արևելահայերենի ձևերի հետ (ասի, մընա): Խոսվածքն ունի ընթացակցական դերբայ՝ *էն* վերջավորությամբ (ուտէլէն, վազէլէն, խօսալէն): Ապառնի դերբայի *ու* վերջավորությունն ավելանում է անորոշ դերբայի վրա (ուտէլու), այդ դերբայով ձևավորվում է ապառնի ժամանակաձև (ուտէլու յէմ): Էական բայի ներկայի ձևերն են՝ *էմ*, *էս*, *ա*, *էնք*, *էք*, *էն*, անցյալի ձևերը՝ *ի//էյի*, *իր//էյիր*, *էր*, *ինք//էյինք*, *իք//էյիք*, *ին//էյին*: Ե խոնարհման պարզ բայերի անցյալ կատարյալը կազմվում է ինչպես ցոյական, այնպես էլ անցյալական հիմքերով (խըմէցի//խըմի): Այս ժամանակաձևում չկան ներգործած և կրավորած վերջավորություններ նույն կազմության բայերի համար (սիրէցի//սիրի, նըստէցի//նըստի, ազադվէցի//ազադվի), բայց Ե խոնարհման պարզ բայերը եզակի հրամայականում ըստ սեռերի ունեն տարբեր վերջավորություններ, ինչպես՝ *գ'ըրա'*,

<sup>1</sup> Այս հատկանիշը Աշտարակի խոսվածքում չի դիտվել:

<sup>2</sup> ՀԲԱ ծրագրով կատարված գրանցումներում նման ձևեր չեն արձանագրվել:

*փագա՝ և նըստի՛, քընի՛: Հարկադրական եղանակի ձևերը կազմվում են պըտի եղանակիչով (պըտի գըրէմ): ՀԱԲ ծրագրով արձանագրվել են նաև խոնարհվող եղանակիչով ձևեր, ինչպես՝ գըրիլ պըտէմ, գըրիլ պըտէս, գըրիլ պըտէյի, գըրիլ պըտէյիր և այլն: Արգելական հրամայականի կազմիչը եզակի թվում ունի մի՛ ձևը, հոգնակի թվում՝ մէ՛ք ձևը (մի՛ խօսա, մէ՛ք խօսի): Պատճառական ածանցն ունի *ցըն* ձևը (իչացընէլ, թըռցընէլ, հաղացընէլ): Այս բայերի եզակի հրամայականն ունի *ա* վերջավորություն, ինչպես՝ ուտացըրա՛, քընացըրա՛: Բայական չ ածանցը հանդես է գալիս *ն*-ին զուգահեռ, ինչպես՝ դիբնէլ//դիբչէլ, կըպնէլ//կըպչէլ, փախնէլ//փախչէլ: Փարպիի խոսվածքում նկատելի է հարադիր բայերի առատությունը, ինչպես՝ անց կէնալ (անցնել), բաց անէլ (բացել), հաղ անէլ (խաղալ), ժաժ ածէլ (շարժել) և այլն:*

Այսպիսով, Փարպիի խոսվածքը այժմ էլ ներկայանում է իբրև Արարատյան բարբառի հիմնական հատկանիշները հարազատորեն պահպանած բարբառային միավոր, որը բնութագրվում է իր յուրահատկություններով, բարբառի այլ խոսվածքների հետ ընդհանրություններով ու տարբերություններով:

## THE SPEECH OF PARPI

KATVALYAN VIKTOR

*Doctor of Philology, Associate Professor,  
Director of Institute of Language after H. Acharian, NAS, RA,  
GSU Professor*

The speech of the village of Parpi is still a dialect unit, which has retained the main features of the Ararat dialect. This speech characterized both by its own characteristics and by similarities and differences with other speeches of the dialect.

**Keywords:** *speech, dialect, Armenian language, diphthong, voiced aspirated, conjugation, definite article, personal pronoun, infinitive, suffix.*

## ГОВОР СЕЛА ПАРПИ

КАТВАЛЯН ВИКТОР

*Доктор филологических наук, доцент,  
Директор Института языка имени Р. Ачабяна, НАН РА,  
Профессор ГГУ*

Говор села Парпи и в наши дни представляет собой диалектную единицу, которая сохранила основные черты Араратского диалекта. Говор характеризуется как своими особенностями, так и сходствами и различиями с другими говорами диалекта.

**Ключевые слова:** *говор, диалект, армянский язык, дифтонгоид, звонкий придыхательный, спряжение, определенный артикль, личное местоимение, инфинитив, суффикс.*

Հոդվածը ներկայացվել է խմբագրական խորհուրդ 10.09.2020թ.:

Հոդվածը գրախոսվել է 11.10.2020թ.: